

ANTROPOLOJİK DÖNEMDE İNSAN KAVRAMI

Prof.Dr. Bilal DİNDAR*

Antik Yunan Düşüncesinde, Platon'dan önce iki önemli dönem vardır: Bunlardan biri; Kosmolojik Dönem, diğeri ise Antropolojik Dönemdir. Kosmolojik Dönem filozofları araştırma konusu olarak "insan" dan daha çok "Cosmos", yani "Tabiat" üzerinde durmuşlardır. Bununla beraber, az da olsa bu dönemde "İNSAN" problemi ile ilgilenen filozoflar da mevcut idi. Fakat, esas "İNSAN" problemi ile uğraşan, bütün çalışmalarını "İNSAN" kavramı üzerinde yoğunlaştıran, onu enine ve boyuna inceleyen, "insan"ı çeşitli yönlerden ele alan filozoflar Antropolojik Dönemde yaşamışlardır.

Antropolojik Dönemde iki önemli düşünürler grubu vardır. Biri "Sofistler", diğeri ise "Sokrates ve Sokratesciler".

Sofistlerin düşünce tarihinde çok önemli yerleri olmalarına karşın bilime pek fazla katkıları olmadıkları, belki de bilimi engelledikleri için onların üzerinde pek fazla durulmayacaktır. Ancak şu da söylenecektir ki, Düşünce Tarihinde ilk şüpheciler olarak tanımlanan Sofistler Eski Yunan Dili üzerinde çok titiz çalışmalar yapmamış ve bu dili felsefe dili haline getirmemiş olsalardı, belki de Platon ile Aristoteles düşüncelerini o kadar berrak ve net olarak anlatamayacaklardı.

Yazımızın omurgasını oluşturan Sokrates, Felsefe tarihini iki büyük bölüme ayıracak kadar önemli bir filozoftur. Bilindiği gibi, Sokrates'ten önceki döneme "Sokrates öncesi" veya "Presokratik", Sokrates'ten sonraki döneme ise "Sokrates sonrası" veya "Postsokratik" adı verilmektedir.

Sokrates kendisinden önceki kosmolojik dönemin bütün filozofların düşüncelerini bilmekte, fakat hiç birine katılmamaktadır. Onların tümünün akıllı ve dürüst insan olduklarını kabul etmektedir. Hiç bir zaman değişmeyen, her zaman kendisiyle aynı kalan, tek bir "Hakikat"a onların ulaşamayışını onların "Hakikatı"ı yanlış yerde aramış olmalarına bağlayan Sokrates, "Hakikat"ın tabiatta değil de "İNSAN"da aranmak gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre "insan" deşifre edilebilirse "Hakikat"a ulaşılabilir.

Klasik Felsefe tarihinde, hakikata ulaşmanın bir başka yolu, özellikle son dönem filozofları tarafından şu şekilde ileri sürülmüştür: Hakikat; Sujet'in bilgisinin objet'nin muhtevasına uygunluğudur. Bu ne demektir? Bunu biraz daha açalım: A Sujet'nin, yani düşünen kişinin, B objet'si, yani düşünülen şeyin hakkındaki bilgisinin, objet'nin taşıdığı vasıflara göre azlığı, eşitliği (hakikat) veya fazlalığıdır. Sujet ile, elbetteki geçmişte düşünmüş, belki de şu anda düşünen veya gelecekte düşünecek olan insan şuuru kastedilmektedir. Objet ise, geçmişte düşünülmüş, belki de şu anda düşünülmekte, ya da gelecekte düşünülecek olan, insan şuuru dışındaki her şeydir. Şu anda eğer elimdeki kalem veya elimi düşünüyorsam, o, benim şu andaki objet'imdir.

Subjet - Objet münasebeti sadece şimdiki zaman içinde olmaz. Sujet, şimdiki zaman içinde bulunup geçmişte olmuş bitmiş herhangi bir şeyi düşünülebileceği gibi kendisiyle zamandaş olan bir şeyi de düşünebilir, veya gelecek zaman içindeki herhangi bir objet'yi de düşünebilir. Geçmiş zaman içindeki herhangi bir sujet, kendisinden zaman bakımından önce olmuş bitmiş veya kendisiyle aynı zamanda olup bitmekte veya gelecekte olacak olan objet'leri düşünmüş, düşünen ve düşünecek olan olabilir

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

fakat artık o, asla hiçbir şey düşünemez, buna karşılık gelecek zaman içindeki her hangi bir Sujet, her şeyi düşünebilecek imkanına sahiptir.

Şu anda yaşayan ve düşünen ben, benden yüzyıllarca önce yaşamış olan Sokrates'i kendime konu yani objet yapıyorum. Şu anda bana objet olan Sokrates'in kendisi yaşadığı dönemlerde başkalarının ve başka şeyleri kendisine objet yapan bir sujet idi. Fakat artık onun tekrar sujet olması imkansızdır. Ben de yaşadığım daha açıkca düşünebildiğim müddetçe sujet olabilirim, fakat aynı zamanda bir başka sujet'ye objet de olabilirim. Fakat ölümünden sonra ben, yalnız başka sujet'lere ancak objet olabilirim. Şu anda ölmüş olan Sokrates'in bana objet oluşu gibi. Fakat ölümünden sonra artık hiç bir zaman sujet olamam, ölmüş olan Sokrates'in hiç bir zaman artık sujet olamayacağı gibi.

Düşünen ben, mademki kendime objet olarak Sokrates'i seçtim, o haldé onun hakkında neler biliyorum. Çünkü insan bildikleri ile düşünür. Sokrates'i doğrudan doğruya tanımam elbetteki imkansızdır. Ben, onun çağdaşı olamadım. Zaten bu imkansızdır, çünkü onunla çağdaş olmuş olsaydım, şu anda benim düşünen bir şuur olmamam gerekirdi, onun çağdaşı hiç bir zaman ben, olamayacağım, fakat bir gün ben onun gibi, düşünen bir şuur da olamayacağım; Sokrates, bize çağdaş olabilecek daha açıkcası bize ulaşacak bir kitap yazmadı. Fakat diğer taraftan biliyoruz ki Sokrates adında biri İlkçağda, Atina yöresinde doğdu, yaşadı ve orada öldü. Şu anda onu her yönü ile, daha açıkcası ne idiyse o şekilde bilmemiz mümkün müdür? Hayır, hiç bir zaman ne ben ne de bir başkası, o ne idiyse o şekilde bilemeyecek. Büyük bir ihtimalle, en yakın dostu ve öğrencisi Platon bile, Sokrates'i ne idiyse o şekilde bilememiştir. Hatta Sokrates'in kendisi "Ben neyim, ben kimim? Benim tabiattaki yerim nedir ve neresidir? Bu dünyada var olmaktan doğan görevlerimi en iyi şekilde nasıl yapabilirim?" gibi soruları sormuş olmasına ve "Tabiat her ne işe ve her nasılsa gene öyledir. Bana gelince; ben, 'Ben'im'. Ancak yerin ve gökyüzünün ne olduklarını düşünmek ve öğrenmek çok ilginçtir, çok yararlıdır. Ama, ben bir gökyüzü, bir toprak parçası, tabiattan bir parça değilim. Ben, boşluktaki âlemlerden, varlıklardan tamamıyla farklıyım! . . . Ben; kendine özgü nitelikleri bulunan bağımsız bir küçük âlemin, mikrokosmos'um, evren ise makrokosmos'tur, büyük âlemdir" ¹ gibi hükümleri taşımış olmasına rağmen kendisini bütün yönüyle tanıdığı da şüphelidir. Bütün bu imkânsızlıklara rağmen yine de onu tanımaya çalışıyoruz.

Öyle görünüyor ki, Sokrates hakkında en sağlıklı bilgiyi bize, öğrencisi Platon veriyor. Fakat o da zaman zaman duygusal davrandığı, hatta bazen kendi düşüncesini hocasına malettiği için gerçek Sokrates'i tanımamız biraz güçleşiyor.

Sokrates, insanların aslı görevini hayatı araştırmada ve onun üzerinde düşünmede görüyor. Bunun için Sokrates, insanın, özellikle gençlerin akıllarını doğru kullanmaları ve ruhlarını harekete geçirmeleri için onların yardımına koşuyor. Ayrıca, Sokrates'e göre zaten bilimin konusu "insan" olmalıdır. Fakat insan, bilim için bir araç, yeryüzünde bir yer işgal eden bir varlık, bir hammadde olmamalı, tam tersine bir amaç olmalıdır. O, insana hizmette bulunduğu ölçüde önemini artırır. Bilim, insana ve insanlığa zarar verdiği ölçüde de önemini yitirir.

Platon'un yazdıklarına göre kafasına koyduğu şeyi mutlaka yapan, Sokrates'in dostu Khairephon, birgün Delphoi mâbedine gider, o yörede Sokrates'ten daha bilgin bir kimsenin bulunup bulunmadığını çekinmeden Dehphoi tapınağının sözcüsüne sorar. Kâhine kadın da ondan daha bilgin birinin, o mantıkada bulunmadığını söyler. Bu olayı

¹ Grigoriy Petrov, *Sokrat ve İnsanlar*, Çev.Hasip A.Aytuna İstanbul, 1973, S.10

duyan Sokrates, kâhine kadın bu sözüyle acaba ne anlatmak istemiştir diye düşünmeye başlar. Çünkü az veya çok, kendisinde böyle bir bilginin mevcut olmadığını çok iyi biliyordu. Bunun için, Sokrates olayın içyüzünü araştırmaya başlamış. Önce, politika alanında nam salmış bir politikacı ile görüşmüş. Politikacı bilgin gözükmeye çalışmış ise de Sokrates, esasında onun hiç bir şeyi doğru dürüst bilmediğini fark etmiş.

Sokrates de politika alanında pek fazla bir şey bilmiyordu. Fakat yine de Sokrates kendisinin politikacıdan daha üstün olduğunu anlamış. Politikacı hiç bir şey bilmediği halde her şeyi bildiğini sandığı halde, Sokrates, politika alanında kendisinin hiç bir şeyi bilmediğini biliyordu. Daha sonra Sokrates sıra ile, şairlere, ustalara v.s. gider. Sokrates onların da esasında pek fazla bir şey bilmediklerini, fakat biliyormuş gibi davrandıklarını veya zannettiklerini sezer. Bu şekilde, bilgiç geçinen çok kişilerinin eksiklerini ortaya koyan Sokrates, bu işleri yaparak bir hayli düşman da kazanır. Fakat kendisi de bilgin diye Atina yöresinde nam salar. Kendisine sorulan her şeyi bildiği sanılan Sokrates esasında onları bilmediğini biliyordu. Onun için, Sokrates "bildiğim bir şey varsa o da hiç bir şey bilmediğimdir" şeklinde düşünce üretiyor.

Sokrates'in önemli başka bir tezi de, insanın kendisini tanımasıdır. Onun bu düşüncesi daha önceden şöyle formüle edilmiştir. "Kendini tanı kendini bil" (Connais-toi toi-meme) Sokrates'e göre bu düşünceyle acaba ne anlatmak isteniyor?

Sokrates'in bu konudaki düşüncesini anlayabilmek için onun felsefesini incelemek gerekir.

Her şeyden önce Sokrates, hocası Anaxagoras'ta olduğu gibi dünyaya düzen veren bir aklın varlığını kabul ediyordu. Sokrates'e göre bu aklın esasında özünü bilmek insan için mümkün değildir. Fakat insan, kendini araştırarak O akli tanımaya ve O'nu bilmeye gayret gösterebilir. Çünkü, evrene düzen veren ilâhi Akıl, insanda bir imaj olarak mevcuttur. Başka bir anlatımla ezeli Hakikat insanda gizlidir. İnsanın diğer varlıklara üstünlüğü de bu özelliğinden dolayıdır. Sokrates'e göre insanın ruhu Evrensel Aklın bir cüzüdür. Bunun için Sokrates, "İnsan ruhu Evrensel Akla katılır" der. İnsanın kendisini bilebilmesi için, akıl yönünden ruhunun Tanrı'ya benzer olduğunu bilmelidir. Bunu bilebilen insan da hakikata ulaşır. Dolayısıyla bilimin yegane konusu insan olmalıdır.

Sokrates, insanlar için, ruhların güzelleştirilmesi, bilgelik ve hakikat gibi köklü konular varken onların ikinci derecede problem olan servet, şöhret ve şeref gibi işlerle uğraşmalarına bir türlü akıl erdiremiyordu. Acaba onlar ruhun terbiye edilişi, hakikatin araştırılması gibi konuların tesadüfe bırakılmayacaklarını bilmiyorlar mıydı? Oysa herkes tarafından rahatlıkla kabul edilir ki; iyi ayakkabıcı, iyi bir doktor, iyi bir pilot v.s olmak için önemli bir çıraklık dönemi gerekir. Durum böyle olduğu halde, sanatların en zoru ve en önemlisi olan kendini bilmek ve iyi yaşamak için çıraklık dönemi hiç düşünülüyor. İşte Sokrates, bunun içindir ki gençlere kendilerini tanımak, iyi yaşamak ve özellikle mutlu olabilmeleri için, onlara yardımcı daha doğrusu onlara usta oluyordu. Hakikat insanın ruhunda olduğuna göre herkes kendi ruhunu irdeleyerek hakikate ulaşabilir. Fakat gençlere, kendi ruhlarını incelemede yardımcı olmak gerekir. Sokrates'in de yaptığı da bu idi.

Sokrates bunu yaparken dialog ile ironie-maieutiq metodunu kullanıyordu.

Çağımızın anlayışından farklı bir şekilde hakikati araştıran Sokrates, gerçek kurtuluşu da biraz farklı bir şekilde yorumluyor. Ona göre insanın gerçek kurtuluşu ruhunu dünyevi bütün eklemlerden kurtarıp, ruhu eski saflığına ulaştırmasıyla olur.

Ruhun saflığında, iyinin ve hakikatın bilgisi vardır. Aslında iyinin ve hakikatın bilgisi her insanda doğuştan vardır. Fakat, zamanla o unutulmuştur. Sokrates'e göre, insanın gerçek görevi unutulmuş olan iyinin ve hakikatın bilgisine tekrar ulaşmak olmalıdır.

Sokrates'le beraber Eski Yunan Felsefesinin gündemine alınan başka bir önemli problem insanın mutlu olma (endaimon) meselesidir. Sokrates'e göre bir insanın hayatında esas amacı olması gereken mutluluğa insan nasıl ulaşabilir? Ona göre bir insan eyleminde ve düşüncesinde tutarlı ise, başka bir anlatımla kişi düşündüğünü gerçekleştirmeye çalışıyorsa veya yaptığı eylem düşüncesine ters düşmüyorsa, daha açıkcası başka birinin veya şeyin baskısıyla, kendi düşüncelerine rağmen eylemde bulunmayıp, düşüncesine uygun bir eylemde bulunuyorsa daha doğrusu düşüncesi ile eylemi uyum içinde ise o kişi mutlu bir insandır ki hayatın gerçek hedefi de bu olmalıdır.

Sokrates'in önemli bir başka felsefesi de, bir insanın bilerek kötülük yapmaya-çağı düşüncesidir. Platon'un gençlik döneminde olduğu gibi kabul ettiği fakat daha sonra birkaç noktayı düzeltme ihtiyacını hissettiği Sokrates'in bu felsefesine göre kötülüğün kaynağı cehalettir. Bunun için de, Sokrates'e göre cehaletle mücadele etmek gerekir.

O, önce bilginin fazilet olduğu varsayımından hareket ederek ve faziletin temelinde de iyi ve hakikati bilmenin bulunduğunu söyler. Bilmek fazillettir, fazilet ise insan için faydalı olanı bilmektir. Bilime ve bilgelige sahip olan insanın ruhu bedene hâkim olur. Bu tip insanlar itidal sahibi kişilerdir. Sokrates için itidal çok önemlidir, çünkü itidal insana hürriyetini kazandırır. İyiyi tanımak ve onu gerçekleştirmek işlevi olan hürriyet de esasında bilgelikten çok farklı bir şey değildir. Bedenlerinin arzularına kendilerini teslim edenler iyi ile kötüyü birbirinden ayıramayan, insan için zararlıyı yararlıdan üstün tutan köle ruhlu kişilerdir. Gerçek hür insanlar kendilerini sadece bedenlerinin arzularına değil başkalarının da keyif arzularına teslim etmezler. Onlar için; şan şöhret, para ünvan önemsiz şeylerdir. Çünkü bunlar insanlara hürriyetlerini kaybettirebilirler.

Sokrates i ölümsüzleştiren, sadece onun düşünceleri değil, düşüncelerini hayata uygulayışı daha açıkcası onun hayat tarzıdır da. Doğru bildiğini her yerde, çekinmeden ve korkmadan söyleyebilen Sokrates felsefesini adeta hayatına uyguluyordu, belki de hayat tarzından hareketle felsefesine ulaşmıştır. Bu iki unsur hayat ve felsefe, Sokrates de o kadar iç içedir ki onları birbirinden ayırıp, onlardan birine öncelik vermek mümkün değildir. Sokrates e göre hayatta en büyük amaç mutlu olmaktır. Mutlu olmak için de insan bilgili, tutarlı daha doğrusu kendisiyle uyum içinde olmalıdır. Sokrates, bu düşüncesinden hayatı pahasına taviz vermemiştir.

Cezaevinden kaçırıp kendisini kurtarmak isteyen öğrencilerine söylemiş olduğu sözler, her dönemde sağduyu sahibi insanları uygulandırıp etkileyecek niteliktedir. "Ben yetmiş yıllık ömrümü Atina'da geçirdim ve bütün hayatım boyunca da Atina'nın kanunlarından faydalandım. Eğer bu kanunları beğenmeseydim ve istemeseydim Atina'yı bırakıp gidebilirdim. Böyle bir şey yapmadım. Şimdi bu kanunların aleyhime döndüğü bir sırada velevki bana karşı haksız da olsalar, kaçmaya kalkarsam, kendi kendimle olan uyum ve düzeni bozar eudaimonia mı kaybederim. Atina'da yaşamakla, Atina kanunlarına her vakit boyun eğmeye söz vermiş bulunuyorum. Eğer şimdi bu kanunların benim hakkımda vermiş oldukları hükmü yerine getirmesem, vermiş olduğum sözü tutmamış olurum. Bundan başka Atina dan kaçtıktan sonra, hangi memlekete gidersem

gideyim o memleketin insanları tarafından da hoş karşılanamaz. Çünkü Atina'nın kanunlarını bir kere bozmuş olacağımdan, bu insanlar, birgün de kendi kanunlarını bozacağını düşüneceklerdir"².

Düşüncesinde ve eyleminde Sokrates'i bu kadar rahatlatan belki de onun öbür dünya hakkında vermiş olduğu hükmüdür. "Ölüm iki şeyden biridir; ya bir hiçlik, büsbütün şüursuzluk halidir yahut da, herkesin dediği gibi, ruhun bu dünyadan ayrılarak başka dünyaya geçmesidir. Ölüm bir şüursuzluk, deliksiz ve rüyasız uyuyan bir kimse-nin uykusu gibi bir uyku ise o ne tam bir kazançtır!... ama ölüm bizi, bu dünyadan başka bir dünyaya götüren bir yolculuk ise herkesin dediği gibi, bütün ölenler başka dünyada yaşıyorlarsa, yargıçlarım, bizim için, bundan büyük ne iyilik olabilir?..."³

Hakikatı arama konusunda Felsefe tarihinin ilk dönem filozofları objektifliğe öncelik verip hakikatı tabiatta ararlarken, Antropolojik dönem filozofları hakikatı insanda arar olmuşlardı. Çağımızda ise hakikatı sujet-objekt ilişkisi içinde aramaktadır, belkide en doğrusu budur. Fakat hiç bir zaman unutmamak gerekir ki işin içinde insan olmadıkça, hakikatın anlamı ortaya çıkmayacaktır.

Sokrates'in de amacı insana, kendi itibarını iade edip, kâinatta gerçek yerini almasında yardımcı olmak idi.

² Kâmiran BİRAND, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara, 1964, S. 39.

³ Platon, *Phaidon*, Çev. S.K. Yetkin - H.R. Atademir, Ankara, 1963, S. 15.